

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ІСНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СІМ'Ї В УКРАЇНІ

MODERN PROBLEMS OF THE EXISTENCE AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTE OF FAMILY IN UKRAINE

Піщенко Г.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ*

Сюравчик В.Г.,

*кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Національної академії внутрішніх справ*

У статті констатується, що одним із найголовніших соціальних інститутів будь-якої держави є інститут сім'ї. Розвиток індустріального та постіндустріального (інформаційного) суспільств, зміни в демографічній структурі, перетворення, що відбуваються в соціальному й політичному житті, викликають певні зміни в житті сім'ї як соціального інституту. Тому актуальним питанням кримінології, соціології та психології є вивчення негативних аспектів у розвитку інституту сім'ї. Головною причиною сімейної проблемності є конфлікти міжособистісного, соціально-побутового, психологічного й фізіологічного характеру, які найчастіше зумовлюються соціально-економічними, суспільно-політичними та моральними умовами життя людей і їхньою здатністю долати труднощі, що виникають у повсякденній реальності.

Ключові слова: сім'я, проблеми розвитку сучасної сім'ї, функції сім'ї, соціальний інститут, мала група, суспільство.

В статье констатируется, что одним из главных социальных институтов любого государства является институт семьи. Развитие индустриального и постиндустриального (информационного) обществ, изменения в демографической структуре, преобразования, происходящие в социальной и политической жизни, вызывают определенные изменения в жизни семьи как социального института. Актуальным вопросом социологии и психологии является изучение негативных аспектов в развитии института семьи. Главной причиной семейной проблемности являются конфликты межличностного, социально-бытового, психологического и физиологического характера, которые часто обусловлены социально-экономическими, общественно-политическими и нравственными условиями жизни людей и их способностью преодолевать трудности, возникающие в повседневной реальности.

Ключевые слова: семья, проблемы развития современной семьи, функции семьи, социальный институт, малая группа, общество.

The article states that one of the most important social institutions of any state is the institution of the family. The development of the industrial and postindustrial (informational) society, changes in the demographic structure, and the transformations that take place in social and political life, cause certain changes in the life of the family as a social institution. Therefore, the urgent issues of criminology, sociology and psychology are the study of negative aspects in the development of the family institution. The main cause of family problems is the conflicts of the interpersonal, social, everyday, psychological and physiological nature, which are most often conditioned by socio-economic, socio-political and moral conditions of life of people and their ability to overcome the difficulties that arise in everyday reality.

Key words: family, problems of the modern family development, family functions, social institute, small group, society.

Актуальність теми. Сім'я є одним із найважливіших і стійких соціальних інститутів, завдяки якому створюються найважливіші умови життєдіяльності людини. Функціонування інституту сім'ї підтримує постійне виробництво системи соціетальних (загальних) цінностей конкретного суспільства. Сім'я підтримує культурну неперервність суспільства шляхом передачі культурного спадку наступним поколінням; здійснює соціалізацію молодого покоління, вводячи його до норми спільного життя й навчаючи механізму конформізму.

Поява інституту сім'ї зумовлена насамперед потребою суспільства у відтворенні населення, в народженні та вихованні дітей, а також в упорядкуванні сексуальних відносин і зв'язків. Реалізація цих потреб призвела до виникнення інститутів шлюбу і спорідненості, якими регулюються взаємини між чоловіком і жінкою, батьками та дітьми.

Соціальна реальність і стан інституту сім'ї є одним із важливих індикаторів соціальної стабільності всієї суспільної системи. Значущість сімейних відносин у житті людини визначається тим, що в основній більшості людей (85%) досягнення життєвого благополуччя асоціюється з успіхом у сімейному житті. Отже, сім'я є одним із головних складників людського щастя [1].

Виклад основного матеріалу. Проблеми розвитку сім'ї умовно можна поділити на дві групи. Перша група – це труднощі зовнішні, тобто несприятливі для сім'ї умови, створені суспільним макросередовищем, кризовими соціально-економічними обставинами. Вони не впливають із самої сутності, природи сім'ї, а є лише середовищем для її існування. Друга група – проблеми, що існують у сфері сімейного життя навіть за сприятливих зовнішніх

умов. Вони породжуються самостійним розвитком сім'ї (наприклад, переходом від авторитарної сім'ї до демократичної).

В Україні гострою проблемою, яка й досі є не вирішеною, стала проблема забезпечення сім'ї власною квартирою або будинком. Наприкінці існування СРСР у найбільших містах кількість сімей, що перебувала на обліку на одержання житла, становила 12–32 відсотка від загальної кількості міських сімей (у Києві – 26 відсотків). І це не беручи до уваги якість житла і його розміри (у нас його розміри приблизно в 3 рази менші, ніж у США, де корисна площа житла на сім'ю становить 145 м²). Нині в Україні понад 2 млн. сімей потребують житла. Ця цифра враховує лише тих, хто, згідно з чинними в нашій країні нормами, має право стати в чергу на отримання житла. Досить сказати, що оптимальні за нинішніми стандартами 5–6 кімнатні квартири для сімей із 3–4 дітьми в нас узагалі навіть не передбачаються проектами. Багато сімей, де є діти, живуть в однокімнатних квартирах. Це завдання має стати одним із пріоритетних у внутрішній політиці держави.

Тривалий економічний спад призвів до того, що в Україні демографічна ситуація значно погіршилася й набула різко негативного характеру. Смертність населення України перевищує народжуваність, і ця тенденція зберігається.

Для простого відтворення населення сумарний коефіцієнт народжуваності має становити не менш ніж 2,2 дитини, а для розширеного – 2,5 дитини на одну сім'ю й, відповідно, 5 дітей на дві сім'ї.

Чинники соціально-економічного характеру, що є зовнішніми умовами існування сім'ї, впливають і на саму роль сім'ї та її розвиток. Так, наявність і розмір сім'ї тепер є навіть негативним чинником у всіх найважливіших моментах життя людини: під час влаштування на роботу, в матеріальному забезпеченні, у підвищенні професійного рівня тощо. Багатодітні сім'ї в нас завжди жили гірше, ніж малодітні. Тепер же такі сім'ї потрапили в критичну ситуацію.

Іноді навіть прогресивний розвиток сім'ї породжує труднощі й проблеми. Так, перехід від традиційної авторитарної сім'ї до сучасної егалітарної (демократичної) посилює конфлікти в сім'ї. Тут можна провести аналогію із суспільством загалом і його політичним режимом зокрема. В умовах, коли панує диктаторський, авторитарний режим у суспільстві, зовні все спокійно, хоча навряд чи всі соціальні групи задоволені таким становищем. В умовах демократії є можливість виявляти свої бажання, претензії кожній соціальній групі чи окремим індивідам. Зовні тут менше порядку. Відбувається нескінченне з'ясування позицій політичних опонентів, рівень порядку визначається мірою розвиненості громадянського суспільства, його політичною й загальною культурою. В авторитарній сім'ї, де голові сім'ї беззаперечно підкоряються дружина та діти, існує порядок, але без урахування особистих побажань, психологічного стану більшості її членів. У демократичній, егалітарній сім'ї відносини будуються значно складніше, тому тут проблем більше [2].

У XX ст. практично в усіх розвинених країнах розпочалося інтенсивне залучення жінок до суспільного виробництва. Є галузі, де жінки становлять головний контингент працівників (наприклад, в освіті, медицині, торгівлі тощо). В Україні жінки становлять більше ніж половину осіб із вищою освітою. Хоча за рівнем зарплати ще відстають від чоловіків (вона дорівнює 53–86 відсотків від заробітку чоловіків, на відміну, наприклад, від Швеції, де цей показник перевищує 90 відсотків). Упродовж десятиріч упродовжується ідеологія емансипації, рівноправності жінок і чоловіків.

Свого часу Г. Спенсер сформулював «закон рівної свободи», за яким людина вільна робити те, що вона хоче, доки не зачіпає рівної свободи іншого. Отже, конфлікти в сучасній сім'ї приречені самим прогресом, і вони можуть стримуватися лише взаємними вчинками чоловіка і дружини.

У наш час набагато більше розлучень, ніж це було раніше. Наприкінці 80-х рр. у СРСР кожний третій шлюб закінчувався розлученням (у 1950 р. на 100 укладених шлюбів було всього 3 розлучення). В Україні цей показник становив більше ніж 40 відсотків. Ця тенденція збереглася й нині. В окремих містах ця цифра ще вища. (До речі, цікава історична довідка: в давньому Римі впродовж 230 років не було жодного випадку, коли б чоловік пішов від дружини або дружина від чоловіка.)

Аналогічна ситуація спостерігається в усіх розвинених країнах, за винятком, можливо, Японії, де вплив індустріального розвитку ще не встиг послабити традиційно міцні сімейні відносини. До речі, хоча в Японії також зростає кількість розлучень, але загалом сім'я є предметом особливої турботи й держави, і бізнесу, і суспільства. Багато великих фірм мають у своїх штатах інструкторів із роботи із сім'єю. Понад 40 тис. штатних співробітників і 16 тис. добровольців у країні займаються реалізацією програми планування сім'ї. Установлено, що 70 відсотків усіх надзвичайних випадків на виробництві пов'язані із сімейними обставинами, причому батьки багатодітних сімей більше схильні до стресів на службі. Ведеться роз'яснювальна робота проти абортів тощо. І досягнуті разючі результати. Якщо в 1950 р. 95,4 відсотка пологів у цій країні приймалося поза медичними установами, високими були дитяча смертність, різні хвороби, епідемії, то до теперішнього часу дитяча смертність зменшилась у 12 разів і є найнижчою у світі. Природжені дефекти в немовлят трапляються в чотирьох випадках із тисячі й до 2–3 літнього віку найчастіше усуваються. Тут найвища тривалість життя, незважаючи на дуже інтенсивний трудовий ритм [3].

Говорячи про стійкість тенденції зростання розлучень у нашому суспільстві, треба виділити основні причини цього явища, їх можна поділити на три групи: етично-психологічні, економічні та фізіологічні.

До першої групи, як показують дослідження, належать пияцтво та алкоголізм, які нерідко супроводжуються жорстоким ставленням до іншого члена

подружжя й дітей. Систематичне пияцтво призводить до деградації особистості, розпаду духовного зв'язку подружжя. Ця причина зумовлює розпад сім'ї приблизно в кожному четвертому випадку (за визначенням суду, а під час опитування самих розлучених жінок ця причина фігурує в 50 відсотках випадків).

Другою за важливістю причиною розлучень є подружня зрада. Подружня вірність є однією з головних умов етичності шлюбу. Звичайно, в основі самих зрад найчастіше лежить порушення духовної та сексуальної гармонії [4].

Причиною розлучень є також «несумісність характерів», під якою розуміють невживаність, запальність, дратівливість. Різні погляди на життя, цілі можуть призвести до порушення нормальних відносин у сім'ї, до нервово-психологічних зривів і, зрештою, роблять неможливим спільне життя. Причиною розлучень може бути і втручання родичів у сімейне життя, особливо під час спільного проживання. Тут переплітаються етично-психологічні та економічні аспекти.

Варто особливо підкреслити, що глибинною причиною розлучень часто є безвідповідальне ставлення партнерів до своїх сімейних обов'язків. Відсутність відповідальності знову-таки сприяє розвитку таких вад, як пияцтво, подружня зрада тощо. Нерівномірний розподіл домашньої роботи, перевантаженість жінки або, навпаки, небажання дружини займатися «дрібницями побуту» можуть порушити психологічну рівновагу в сім'ї. Загалом у нас жінка витрачає на домашню роботу в 2–3 рази більше часу, ніж чоловік, причому з 1920-х рр. це співвідношення не змінилося [5].

До другою групи належать причини розлучень економічного змісту. Найгострішою тут є житлова проблема. Хоча аналіз свідчить, що матеріально-житлові умови як чинник, що пов'язує подружжя, і як причина розлучень у відсотковому відношенні виглядає незначним (близько 3 відсотків), але він може породжувати інші негативні тенденції, які потім фігурують як причини розлучень.

І, нарешті, третя група причин розлучень має фізіологічний характер: фізіологічна невідповідність, неможливість мати дітей, хвороби. У сукупності ці чинники становлять, за різними даними, 10–15 відсотків причин розлучень. У соціологічних дослідженнях сім'ї з'ясується багато чинників, що призводять до її розпаду. Але очевидно, найзагальнішою причиною є те, що найбільші соціальні зміни в суспільстві (передусім урбанізація) значно випередили духовний, етичний, культурний розвиток членів суспільства. Старі устої зруйновані, нові ще не створені. Тут наочно виявляється стан аномії, коли для індивідів втрачають значущість соціальні норми.

Серед західних учених дуже поширена думка, що сім'я сьогодні переживає глибоку кризу, до того ж майже в усіх розвинених суспільствах. Серед них є й суспільства, охоплені глибоко економічною та політичною кризою, як наше, і досить благополучні в цих аспектах країни Європи, США, Азії та Латинської Америки [6].

Ця криза насамперед виявляється в таких аспектах сімейного життя:

- зменшення народжуваності дітей;
- зростання кількості розлучень;
- зростання кількості неповних сімей і дітей, народжених поза шлюбом;
- збільшення кількості бездітних сімей; пізній час вступу у шлюб;
- проживання подружніх пар без оформлення шлюбу.

У чому ж причина цих явищ? Справа в тім, що, будучи первісним елементом суспільства, сім'я віддзеркалює ті самі суперечності, які притаманні й суспільству. Сучасна сім'я опинилась під впливом не однієї, а відразу декількох глобальних тенденцій світового масштабу. Соціологи називають серед них такі:

- утворення двох незалежних центрів життя – роботи й дому (професійної та побутової сфер діяльності), раніше професійна діяльність і домашнє господарство існували в єдності;
- еволюція поглядів суспільства на сексуальну мораль (або сексуальна революція з послабленням соціального контролю, зростанням анонімності сексуальної поведінки, пом'якшенням традиційних уявлень про дозволене й недозволене);

– загальносвітові тенденції кінця ХХ ст., пов'язані з інформатизацією суспільства, новими напрямками його розвитку, зростанням особистого потенціалу [2].

Отже, усі ці тенденції пов'язані переважно з переходом багатьох сучасних суспільств до «індустріальної» та «постіндустріальної» стадій його розвитку. Деякі дослідники взагалі вважають, що на цьому етапі зникає більшість соціальних функцій сім'ї. З розвитком міського способу життя й постійним зниженням частки сільського населення в суспільстві сім'ю все важче характеризувати як економічний осередок суспільства. Кожен її член має, як правило, власну роботу й, виконуючи її, перебуває в стосунках з іншими людьми, а не з представниками своєї родини. У результаті зменшується значення для суспільства економічної функції сім'ї.

Роль сім'ї в процесі відтворення людини також змінюється. Зростає позашлюбна народжуваність (майже кожна п'ята дитина в Україні тепер народжується поза шлюбом). У містах дітей народжується менше, ніж у сільській місцевості, де наявність більшої кількості робочих рук у родині завжди була запорукою більшої ефективності її господарства. На кількість дітей у родині впливає не тільки урбанізація й пов'язана з нею екологія, а й рівень освіти жінок та інформатизація суспільства. Розвиток інформаційного суспільства потребує певної відповідності між новітніми технологіями і здатністю людини до праці: її загальною культурою, інформованістю, інтелектуальними здібностями, професіоналізмом, станом здоров'я, зацікавленістю в праці, працездатністю, здатністю до швидкої адаптації, спроможністю самостійно приймати рішення. Людина в інформаційному суспільстві активно займатиметься підвищенням рівня освіти, загальної інформова-

ності, збереженням здоров'я, підтриманням гарної форми. Статистика свідчить, що з кожним десятиліттям людина все більше й більше свого часу витрачає на навчання та підтримку свого здоров'я). Для якісного зростання працівника мають бути створені відповідні життєві й матеріальні умови, які включають рівень освіти, культури, якість харчування, сфери послуг та охорони здоров'я, можливості відпочинку. Інакше кажучи, підвищується потреба в якості життя. Такі вимоги ставлять сім'ю в межі обмеження кількості дітей у родині, оскільки велика кількість їх призводить до зниження якості життя її членів (20 відсотків українських сімей узагалі не бажають їх мати) [7].

Крім того, сучасна людина значно менше виховується в сім'ї, ніж це було раніше, коли й представники панівних класів, і прості люди отримували домашню освіту. У сучасному ж світі існує багато установ і соціальних інституцій, які беруть на себе функції виховання молодого покоління. Це дитячі садки, середня школа, система професійної освіти, вищі навчальні заклади освіти, громадські організації, органи місцевого самоврядування, засоби масової інформації. Американські вчені підрахували, що їхні школярі більше часу витрачають на телевизор, ніж на спілкування з батьками. У цьому сенсі можна говорити про зниження значення соціальної функції сім'ї.

Засобом з'єднання в сім'ю стають не стільки соціальні передумови, потреби й економічна залежність, скільки чинник кохання. Головним чинником, що спонукає людину до шлюбу, стає власне бажання, а не диктат з боку суспільства чи держави. Сім'я все

більше стає незалежною від держави та суспільства загалом.

Висновки. Характерною ознакою сучасної сім'ї є автономія її членів. Чим вищий рівень культурно-цивілізаційного розвитку суспільства, тим більше член такого соціуму усвідомлює себе як індивідуальність, тим більші в нього потреби у відокремленні. Зокрема, в родині автономність виявляється в тому, що інтереси обох членів подружжя значно ширші, ніж суто сімейні, і коло значущого спілкування для них виходить за її межі. Їхня сімейна поведінка регулюється не стільки звичаями, традиціями та зовнішніми впливами, скільки індивідуальними уявленнями, естетичним ідеалом і моральними цінностями. Сім'я активно реагує на зростання автономності своїх членів. З'являються нові форми сімейних структур: шлюбні контракти на певний час, шлюб із трирічним випробувальним терміном (без народження дітей), «громадянський шлюб» (тобто шлюб за згодою сторін, але без реєстрації), «дистанційні шлюби» (окреме проживання подружжя з терміновими зустрічами), «конкубат» (коли сім'я розпалася і її члени мають власне життя, але дітей виховують спільно), шлюб між особами однієї статі, груповий шлюб-комуна тощо.

Існує загальна думка вчених-соціологів щодо стійкої тенденції до занепаду традиційної (нуклеарної) сім'ї та великої можливості її зникнення в найближчому майбутньому. На їхнє переконання, сім'я надалі буде існувати в суспільстві, але може втратити ореол своєї «святості» й «недоторканності» для людини як соціалізованої істоти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Черниш Н.І. Соціологія : [підруч.] / Н. І. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2009. – 486 с.
2. Нестуля О.О. Соціологія : [навч. посіб.] / О.О. Нестуля, С.І. Нестуля. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 272 с.
3. Соціологія : [навч. посіб.] / за ред. В.Г. Городяненка. – К. : Вид. центр «Академія», 2008. – 392 с.
4. Голод С.І. Семья и брак: историко-социологический анализ / С.И. Голод. – СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. – 271 с.
5. Соціологія : [навч. посіб.] / за ред. С.О. Макєєва. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
6. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія та методологія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії : [навч. посіб.] / Є.В. Сірий ; МОНУ. – 3-є вид., виправл. та доп. – К. : Атіка, 2009. – 492 с.
7. Вербець В.В. Соціологія : [навч. посіб.] / В.В. Вербець. – К. : Кондор, 2009. – 550 с.